

УДК 82.161.23ax7.09

DOI <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2026.1.4>

Л. І. КАВУН

доктор філологічних наук, професор,

професор кафедри української літератури і компаративістики,

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна

Електронна пошта: kavun_li@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-2782-7521>

ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ ОПОВІДАННЯ ВАСИЛЯ ЗАХАРЧЕНКА «ПО ОБИДВА КРАЇ РЯДУ»

У статті здійснено поглиблений мікроаналіз оповідання Василя Захарченка «По обидва краї ряду», схарактеризовано ідейно-естетичні особливості поезики твору. З'ясовано, що художню спадщину цього письменника, сповнену високого естетичного потенціалу, по-різному оцінювали літературознавці, однак переважна більшість їх дедалі упевненіше схиляється до думки, що це явище унікальне й особливе.

Мета статті – проаналізувати художні особливості оповідання Василя Захарченка «По обидва краї ряду», дослідити екзистенційну проблематику, яка становить філософсько-світоглядну і художньо-естетичну домінуючу аналізованого твору. Відстежено особливості реалізації ключових для екзистенційного мислення мотивів життєвого вибору, а також з'ясовано художні функції екзистенціалів смерті, тривоги, страждання, вірності, туги, смерті, болю, сподівань тощо. Письменник творить модель світу, де людина є центром буття; особистість – єдина достовірна реальність, основа і осмислення буття.

Проаналізовано форми, прийоми та засоби втілення психологізму в художньому творі: прийом занурення у свідомість персонажів через внутрішні монологи, діалоги, художню деталь тощо. З'ясовано сюжетно-композиційні особливості оповідання. Зазначено, що прозаїк культивує текст у тексті, оцінки, заперечення, схвалення, настрої та емоції, передані не лише через слово, а й через інтонування, інтертекст, контекст, підтекст, витворює спільний досвід, який ґрунтується на полілозі і надає нового змісту метаспілкуванню в художньому дискурсі. Автор оповідання «По обидва краї ряду» також використовує прийом інтертекстуальності, який зводиться до застосування алюзії з атрибуцією, у тому числі, найпростішого її типу – точкової алюзії. Обґрунтовано приналежність оповідання В. Захарченка до стильової течії неореалізму із вкрапленнями ліризму.

Ключові слова: екзистенціалізм, інтертекстуальність, художні особливості, алюзія, оповідання.

Поставлення проблеми. Актуальність дослідження творчої спадщини Василя Захарченка обумовлена кількома чинниками. Першим серед них є соціологічний. Розкріпачення світоглядних засад буття, входження вимірів поліфонічності, звільнення від примусової ідентичності відкрило перспективу осмислення набутого досвіду. У його контексті особливої значущості набуває духовна практика драматичного протистояння зовнішнім обставинам.

Другий, не менш важливий, чинник – естетичний. Вказує на потребу торування нових шляхів естетичного осягнення світу за допомогою пильного дослідження людської душі й з'ясування внутрішніх закономірностей життя. І третій – філософський, акцентує на екзистенційній скерованості людини до духовного буття.

Творчість В. Захарченка розвивалась у силовому полі «шістдесятників», ним

наснажувалася і його збагачувала. Про причетність письменника до мистецького життя 60-х свідчить не лише художнє визрівання в самотньому та оригінальному контексті творчих шукань Гр. Тютюнника, Ю. Щербака, Є. Гуцала, В. Шевчука, В. Дрозда і Я. Ступака, але й прагнення створити нову культурну естетику, сформувати індивідуальний стиль у річищі доби. Прозаїк культивує текст у тексті, оцінки, заперечення, схвалення, настрої та емоції, переданих не лише через слово, а й через інтонування, інтертекст, контекст, підтекст, неминуче витворює спільний досвід, який ґрунтується на полілозі, надає нового змісту метаспілкуванню в художньому дискурсі. У цьому переконує, зокрема, розгляд основних архетипно-культуральних, екзистенційних мотивів прози Василя Захарченка. В українській літературі 2-ї половини ХХ століття прозаїк відомий передовсім як автор 10 романів, 9 повістей, понад 150 новел

та оповідань, багатьох публіцистичних текстів і щоденників. Однак його творча спадщина і досі залишається на маргінесах українського літературознавства.

Метою нашої студії є спроба сучасної інтерпретації новели «По обидва краї ряду» Василя Захарченка крізь призму інтертекстуальності й екзистенціалізму, що передбачає кореляцію літературознавчих, філософських, соціологічних та інших підходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Творчість В. Захарченка належить до малодосліджених сторінок історії української літератури. Вона представлена в декількох рецензіях (Юрія Мушкетика, Петра Сороки та ін.) на окремі збірки, у вузькопроблемних літературно-критичних статтях Валентини Коваленко, Тетяни Конончук, Олени Логвиненко, у біографічних нарисах та емоційних шкіцах з елементами літературознавчого аналізу Б. Воеводченка, І. Дробного, автори яких були особисто знайомі з митцем та переймалися його долею. Зокрема Олена Логвиненко характеризує творчість Василя Захарченка як служіння правді, де ключовим є акцент на людяності, збереженні світла в душі попри важкі життєві випробування. Літературознавиця зазначає, що для його прози характерні глибокий психологізм, увага до моральних цінностей, до нашого сумління й тихої людської буттєвості [Логвиненко : 178–180].

Глибшим розумінням творчості Василя Захарченка позначені розвідки І. Дзюби, К. Кривопишиної, М. Слабошпицького, В. Поліщука, В. П'янова. У статті «Визріває слово правди» (1987) Іван Дзюба аналізує драматичний модус художньої прози В. Захарченка, зокрема його оповідання та щоденникові записи, підкреслюючи їхню правдивість та сміливість у порушенні гострих соціальних тем й акцентує на формуванні власної стильової манери прозаїка, в основі якої переважає «помірний ліризм, згармонізований з уважним побутописанням, смаковиті барви образної – стихійно-натхненої! – мови, чутливість до характерних ситуацій народного життя й народної вдачі, соромливобентежні інтонації молодої душі, яка зі своїм багатим сільським «багажем» /але не свідомо цього багатства і не впевнена перед ширшим світом/ вирушала до обріїв високої інтелігентності...» [Дзюба : 122].

М. Слабошпицький зосереджує увагу на морально-етичній проблематиці творчості прозаїка і відзначає, що «Захарченко націлений думкою в сьогоднішній день, замислюється над українською ментальністю і життєвою поведінкою людною нашої землі» [Слабошпицький : 18].

У сучасному літературознавстві найбільш ґрунтовним дослідженням творчості письменника є праця К. Кривопишиної «Жанрово-стильові особливості та проблематика художньої прози Василя Захарченка» (2020), в якій системно й неупереджено проаналізовано поетику творів митця, проведено глибокий аналіз проблематики романів, повістей і новел та оповідань.

І хоч справжнє визнання письменника прийшло не відразу, однак у сучасній науці про літературу намічено тенденцію об'єктивного незааганжованого прочитання його художніх текстів як частини екзистенційного культурного проєкту.

Виклад основного матеріалу дослідження.

В. Захарченко належить до тих письменників, які у звичайних, буденних реаліях бачать їхню глибинну сутність, закономірність національного буття, нерідко складного й суперечливого. У його новелістиці переважає філософсько-екзистенційна проблематика, яка виявляє себе через систему моральних екзистенціалів: тривоги, страждання, вірності, туги, смерті, болю, сподівань тощо. Жанровий і тематичний діапазон його книг досить широкий, але їх об'єднує актуальність порушених проблем, проникливість і небайдужість автора, щирість почуттів.

Яскравою прикметою новелістики Василя Захарченка є антропоцентричність. Письменник творить модель світу, де людина є центром буття; особистість – єдина достовірна реальність, основа і осмислення буття. В оповіданнях «Золотий туман», «Tenente... О, мій tenente!», «Серпневі яблука», «У п'ятницю після обід», «По обидва краї ряду» та ін. вчувається щось позачасове екзистенційно-загальнолюдське, яке прозирає крізь традиційно-побутове, конкретно-історичне й національне. Світ людини у творах митця – це її внутрішній світ, який не може існувати поза зовнішнім, соціальним, бо саме середовище, у якому живе особистість, впливає на її внутрішній світ, психічний стан

і відповідні йому реакції, дії, рефлексії. Земний світ героїв В. Захарченка розгортається в певному часопросторі. Його координатами є село, передмістя, хата, квартира, дорога, море, поле.

Модель світу в прозі письменника – це світ матеріальний, соціальний і космічний – світ природи (астральні образи сонця, місяця, зірок). Глобальні складові моделі світу (людський Універсум і Космос) у творах В. Захарченка не сприймаються окремо від особистості: через сприйняття їх героями вони впливають на психологічний стан останніх. Художній світ – світ як просторова точка і світ як мрія особистості. У цьому переконує, зокрема, літературознавчий розгляд оповідання В. Захарченка «По обидва краї ряду».

Твір має присвяту: «Пам'яті Григора Тютюнника». Тут автор у неореалістичному стилі розвиває тему високого кохання, складних життєвих випробувань на шляху закоханих, яке проєктовано на новелу Григора Тютюнника «Три зозулі з поклоном». Долею і навіть іменем (ім'я однієї з героїнь – Марфа, фігурує в обидвох творах) їхні персонажі перегукуються.

Оповідання В. Захарченка побудоване у вигляді конструкції «текст в тексті», у якій змінюється структура часу при поєднуванні непоєднуваного. По суті, маємо таку собі своєрідну діалогію, яку написали два письменники. При цьому В. Захарченко вдається до розширення функцій і сфери дії власних імен, що дає можливість проєкувати різні культурно-історичні зрізи і різні життєві й літературно-текстові ситуації один на одного і на «вічні тексти», тим самим виходячи за рамки одного часового простору.

Автор оповідання «По обидва краї ряду» використовує прийом інтертекстуальності, який зводиться до застосування алюзії з атрибуцією, у тому числі, найпростішого її типу – точкової алюзії. Саме такою алюзією постає в оповіданні В. Захарченка власне ім'я літературної героїні, яке стало його смисловим центром. Автор відверто і свідомо маркує іншотекстові включення, зазначаючи імена – і героїні оповідання (Марфу), і автора (Гр. Тютюнника).

Таким чином, ми спостерігаємо згущення прийому, його дублювання, що вказує на свідоме відсилання до іншого тексту, через який варто прочитати твір. Крім того, відштовхуючись від

розуміння тексту як безперервного процесу породження смислу, літературознавці стверджують, що, «жоден текст не є продуктом текстувального вакууму, жоден не претендує на абсолютну оригінальність і новизну, жоден не перевертає світ» [Шаповал : 13]. Головні персонажі В. Захарченка набувають семантичної опуклості у результаті відсилань до тексту Гр. Тютюнника.

Реалістичне мотивування, життєподібність, невтручання авторської руки – все це лише поверхневий шар оповідання «По обидва краї ряду», яке насправді найвищою мірою авторське, побудоване не лише за законами життя, але й за певними правилами гри. Головною темою твору на більш абстрактному рівні є опозиція «існування / неіснування» (з акцентом на другому слові). Гра на цій опозиції пронизує майже всі оповідання В. Захарченка, реалізуючись двоєю, на рівні зображуваної реальності і на метарівні. У творі «По обидва краї ряду» ця тема ще проводиться у сфері внутрішнього життя і в поведінці персонажів – в опозиції реалізоване / нереалізоване, втілених, відповідно, в темах ступенів реальності й відмови від реалізації.

На цих темах – у різних їхніх конкретизаціях – побудована і фабула оповідання, і його сюжет, і другорядні лінії й епізоди.

Фабула твору «По обидва краї ряду» є триступеневою: спочатку, герой отримує *телеграму* від матері, у якій сповіщається про смерть батька; потім, їдучи в рідне село на похорон, перед його очима зринають *спогади* про колишнє, пережите разом з батьками; насамкінець, – *похорон* батька і смерть матері. Таким чином, фабула побудована на зростанні ступеня реальності.

Сюжет твору побудований у вигляді нежорсткої рамкової конструкції, у якій розміщено текст – спогади героя, які стосуються його дитячих років, коли він жив разом з батьками, був свідком їхнього кохання і розлуки (час спогадів) – перемішаний із обрамленням – життя героя тепер за конкретний проміжок часу, протягом доби. У кінці твору ці два тексти вже готові злитися, але цього не відбувається.

Ще до спогадів Івана Соломенного, коли реальне життя в місті повністю зітреться реальнішим спогадом, виникає мотив

страждання, який стає ізотопією оповідання. Виникає він тоді, коли син думає про зустріч із матір'ю. «Він боявся зустрічі з її горем, хоч як не переконував себе, що це їхнє спільне горе, але знав, що воно і її, окреме, вистраждане всім її життям...

Батько в їхній сім'ї – це означало радість, тихий смуток у материних сірих очах і довге чекання. Ждати його почали відразу ж, як тільки провели до сільради» [Захарченко : 77]. Далі цей мотив розгалужується. Одна лінія – другорядна – втілюється в образі зрадника Онопрія Коржана. Паралельно, як антитезу Стратону Соломенному, наратор виводить цей образ, який виконує актантну роль на рівні наративної структури псевдогероя: Коржан приносить в село звістку про загибель свого односельця. Насправді ж він покинув пораненого Стратона на полі бою і командирові сказав, що Соломенного вбито. Наталка отримує похоронку на свого чоловіка. Боягузтво Онопрія Коржана спричинило невимовні страждання двох закоханих людей. Мотив цей безмежно загострюється в описі картини весілля Наталки Соломенної й Тихона Демуза, коли дядько Антон, обхідник залізниці, приносить звістку про Стратона, який «тільки що проїхав ... на Харків» [Захарченко : 79]. Тут сама реальність стає ілюзією щастя: протягом двох років Наталка шле посилки з їжею Стратону, який після полону потрапив до трудової армії; «щоб не тривожити й без того настраждану Стратонову душу» [Захарченко : 81], жінка просить односельчан і родичів не повідомляти нічого про неї з Тихоном. Сама реальність для героїв нереальна. Вони не можуть бути разом, бо Стратон після повернення з трудової армії на блага Наталки простити її відповів: «Простити?! Та ніколи в житті! Чуєш? Ніколи!.. Якби ти хоч була зразу призналась, а то ж два роки дурила...» [Захарченко : 83].

Головна ж лінія страждання, душевних мук проходить через все існування Соломенного, сина Наталки і Стратона, в обрамленні оповідання, поза текстом (до спогадів і після них): коли разом з телеграмою «в дім уступило горе», як похоронив батька, пережив материну смерть. Адже Наталка не змогла пережити смерть Стратона й померла від розриву серця. Смерть в оповіданні – стоїчно спокійна,

пантеїстично-розмита, і створюється таке враження, коли вмирає герой В. Захарченка, що ніби він розчиняється-розтає в природі, в доколишньому світі. «Материна могила стояла в тому ж таки новому ряду, що й батькова, тільки з протилежного краю» [Захарченко : 93]. Тихон Демуз зауважує, що поховали в різних кінцях кладовища, але Наталка однак зі Стратоном, до нього пішла.

Головні теми оповідання проходять і через сюжетну лінію Тихона Демуза, а також Марфи – дружини Стратона.

Тихон Демуз – чоловік Наталки наче стоїть осторонь, хоча, кохаючи свою дружину, жаліючи її, страждав, бо знав, що її серце належить іншому.

Мотив кохання в оповіданні В. Захарченка ґрунтується на естетичній категорії прекрасного, на високій народній моральності і, як правило, зіставляється з філософським та біблійним тлумаченням. Його художній розвиток спрямований на відображення високоморальних рис, що розкриваються через психологічний стан героїв. У творах В. Захарченка кохання зіставляється з красою й величчю людини, які багатогранні у своїй сутності (безкорисливість, чистота, щирість, лагідність, доброта). Вони виявляються через видиму й невидиму мову почуттів. Мовні партії героїв сповнені пауз, недомовленостей, вони лаконічні, емоційно насичені.

Кохання в прозі В. Захарченка є не чуттєвою, а насамперед духовною сферою, пов'язаною із прагненнями гармонії душ.

Висновки. Оповідання Василя Захарченка постає як складна багаторівнева художня структура, у якій поєднано неореалістичну оповідну манеру з виразною екзистенційною проблематикою. Інтертекстуальний діалог із новелою Григорія Тютюнника (передусім із твором «Три зозулі з поклоном») виконує не декоративну, а смислотворчу функцію: він розширює горизонти інтерпретації, поглиблює психологічний вимір образів, актуалізує мотиви пам'яті, вірності й незреалізованої любові. Аллюзійність, атрибутивність і свідоме дублювання власних імен формують ефект «згущеного» тексту, де кожен образ набуває додаткової семантичної перспективи.

Композиційна модель «текст у тексті», рамкова структура, поєднання площин

теперішнього й минулого, реального та спогадового зумовлюють особливу хронотопну організацію твору. Час у новелі постає не лінійним, а екзистенційно пережитим: пам'ять стає способом буття, а спогад – формою продовження життя поза фізичною присутністю. У цьому вимірі смерть не лише завершує земний шлях персонажів, а й трансформується у форму злиття з природним космосом, що підкреслює пантеїстичні інтонації прози митця.

Філософсько-світоглядною домінантою твору є опозиція «існування / неіснування», реалізована через мотиви кохання, відкладеного щастя, морального вибору та відповідальності. Екзистенціали тривоги, страждання, провини, вірності, туги структурують внутрішній світ персонажів і визначають їхню життєву поведінку. Психологізм оповідання виявляється через внутрішні монологи, лаконічні діалоги, промовисту деталь, інтонаційні паузи й підтекст, що формують

атмосферу стриманого, але глибоко пережитого драматизму.

Мотив високого духовного кохання, співвіднесений із народно-етичними й біблійними цінностями, увиразнює антропоцентричну модель світу прозаїка, у центрі якої людина як носій морального досвіду та духовної гідності. Саме через випробування любов'ю і втратою герої осягають сенс буття, а художній текст набуває характеру морально-філософської притчі.

Новела «По обидва краї ряду» засвідчує стильову приналежність творчості В. Захарченка до неореалізму з виразними ліричними й екзистенційними вкрапленнями. Її поетика репрезентує синтез психологічної глибини, інтертекстуальної гри та філософської наснаженості. Творчість письменника потребує подальшого системного осмислення й інтеграції в сучасний літературознавчий дискурс як важлива складова українського культурного проекту другої половини ХХ століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дзюба І. «Визріває слово правди». *Київ*. 1987. № 3. С. 122–125.
2. Захарченко В. На відстані зойку. Оповідання. Щоденник. Черкаси, 2007. 512 с.
3. Кривошипина К. С. Жанрово-стильові особливості та проблематика художньої прози Василя Захарченка: автореферат дис. на здобуття канд. філол. наук : 10.01.01. Черкаси, 2020. 22 с.
4. Кутсевол О. Осмислення читачами епіграфа літературного твору як засобу експлікації інтертекстуальності. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Сер.: Філологія*. Вінниця, 2009. Вип.11.С. 20–25. URL:https://kolesnikova.ucoz.site/news/osmislennja_chitachami_epigrafa_literaturnogo_tvoru_jak_zasobu_eksplikaciji_intertekstualnosti/2017-01-03-52 (дата звернення: 27.02.2026).
5. Логвиненко О. «За всіх наших виживемо». *Березіль*. 2003. № 9/10. С. 178–180.
6. Слабошпицький М. Пий воду з криниці твоєї... *Служіння правді – над усе: Василь Захарченко: біобібліограф. покажч. / упоряд.: Н. В. Адешелідзе, Л. Т. Демченко ; авт. нарисів М. Слабошпицький ; наук. ред. В. Т. Поліщук*. Черкаси, 2016. С. 5–20.
7. Шаповал Мар'яна. Інтертекст у світлі рампи: міжтекстові та міжсуб'єктні реляції української драми. Київ: Автограф, 2009. 352 с.

REFERENCES

1. Dziuba, I. (1987). Vyzrivaie slovo pravdy [The word of truth is ripening]. *Kyiv*, no. 3, pp. 122–125.
2. Zakharchenko, V. (2007). *Na vidstani zoiku: Opovidannia. Shchodennyk* [At the distance of a cry: Short stories. Diary]. Cherkasy. (in Ukrainian)
3. Kryvopyshyna, K. S. (2020). Zhanrovo-stylovi osoblyvosti ta problematyka khudozhnoi prozy Vasyliya Zakharchenka [Genre-stylistic features and issues of Vasyl Zakharchenko's prose] (PhD Thesis), Cherkasy.
4. Kutsevol, O. (2009). Osmyslennia chytachamy epihrafa literaturnoho tvoruh yak zasobu eksplikatsii intertekstualnosti [Readers' interpretation of the epigraph as a means of explicating intertextuality]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. Kotsiubynskoho. Seriya: Filolohiia*, vol. 11, pp. 20–25. https://kolesnikova.ucoz.site/news/osmislennja_chitachami_epigrafa_literaturnogo_tvoru_jak_zasobu_eksplikaciji_intertekstualnosti/2017-01-03-52
5. Lohvynenko, O. (2003). Za vsikh nashykh vyzyhvemo [We will survive for all of ours]. *Berezi*, no. 9–10, pp. 178–180.
6. Slaboshpytskyi M. (2016). Pyi vodu z krynytsi tvoiei [Drink water from your own well]. *Sluzhinnia pravdi – nad use: Vasyl Zakharchenko: biobibliografichni pokazhchky / uporiad. N. V. Adeshelidze, L.T. Demchenko*. [Serving the truth above all else: Vasyl Zakharchenko: biobibliographic index]. Cherkasy. pp. 5–20.

7. Shapoval M. (2009). *Intertekst u svitli rampy: Mizhtekstovi ta mizhsubiektni reliatsii ukrainskoi dramy* [Intertext in the Footlights: Intertextual and Intersubjective Relations in Ukrainian Drama]. Kyiv: Avtohrاف. (in Ukrainian)

L. I. KAVUN

Doctor of Philology, Professor,

Professor at the Department of Ukrainian Literature and Comparative Studies,

Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine

E-mail: kavun_li@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-2782-7521>

**ARTISTIC FEATURES OF VASYL ZAKHARCHENKO'S SHORT STORY
ON BOTH SIDES OF THE ROW**

The article offers an in-depth microanalysis of Vasyl Zakharchenko's short story *On Both Sides of the Row* and characterizes the ideological and aesthetic features of its poetics. It is established that the writer's artistic legacy, endowed with considerable aesthetic potential, has been assessed differently by literary scholars; however, the majority increasingly tend to regard it as a unique and distinctive phenomenon.

The purpose of the article is to clarify the artistic features of Zakharchenko's short story *On Both Sides of the Row* and to explore its existential issues, which constitute the philosophical, worldview, and artistic-aesthetic dominant of the analyzed text. The study traces the specific ways in which key motifs of existential thought – particularly the motif of life choice are realized, and examines the artistic functions of such existential categories as death, anxiety, suffering, fidelity, longing, pain, hope, etc. The writer constructs a model of the world in which the human being is the center of existence; the individual is presented as the only authentic reality, the foundation and the meaning of being.

The forms, techniques, and means of embodying psychologism in the literary work are analyzed, including the immersion into the characters' consciousness through interior monologues, dialogues, and expressive artistic detail. The plot and compositional features of the short story are clarified. It is noted that the prose writer cultivates the «text within the text» device, incorporating evaluations, negations, approvals, moods, and emotions conveyed not only through words but also through intonation, intertext, context, and subtext. This strategy generates a shared experience grounded in polylogue and provides new meaning to meta-communication within the artistic discourse. The author of *On Both Sides of the Row* also employs intertextuality, primarily through allusion with attribution, including its simplest form – point allusion. The study substantiates the affiliation of Zakharchenko's short story with the stylistic trend of neorealism enriched with lyrical elements.

Key words: existentialism, intertextuality, artistic features, allusion, short story.

Дата першого надходження статті до видання: 15.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 19.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 13.05.2026